

EGY NAGYOBB RENDSZER VÉLETLEN HALMAZA

Tar Ferenc beszélget Hizsnyai Zoltánnal

Hizsnyai Zoltán 1959-ben született Rimaszombatban. Pozsonyban él, ahol először az *Irodalmi Szemle* szerkesztőjeként dolgozott. 1992 tavaszától az akkor induló *Kalligram* című irodalmi-művészeti-társadalomtudományi folyóirat szerkesztője, majd 1994 júniusától máig főszerkesztője. Versei a hetvenes évek végétől, esszéi, pamfletjei, publicisztikai írásai, műfordításai pedig a nyolcvanas évek közepétől jelennek meg rendszeresen. Verseivel szerepelt számos Magyarországon, Erdélyben és Szlovákiában megjelent költészeti antológiában. 1988-ban neki ítelték a Kilencek Díját; 1995-ben Madách-díjat, 1997-ben pedig Sziveri János-díjat kapott. Eddig megjelent önálló kötetei: *Rondó* (versek, 1987), *Tolítás* (versek, 1989), *A stigma krátere* (versek, 1994), *Műfajtalankodás* (esszék, pamfletek, 1996).

✱

- Gömöri származású vagy, Rimaszombatban születél. Mit jelent számodra a szülővárosod?

- Valóban a rimaszombati körzeti kórházban láttam meg a napvilágot, sokkal több közöm azonban nincs is ehhez a városkához. És még ennyi közöm is csak alig-alig lett, mert helyel-közzel már a mentőben világra pottyantam, ugyanis a negyedszáz kilométerre fekvő szülőfalum és Rimaszombat között akkoriban éppen komoly útjavítási munkálatok folytak, fene rázós volt az úttest, én meg különben is hirtelen természetű vagyok. Szóval, nem sokon múltott. De azért így is falusi születésűnek tartom magamat. A szülőfalum a délgömöri Rimaszécs. A szülővárosom meg - ha ilyet is meg kellett neveznem - azt szoktam mondani: Kassa. Ott éltem kamasz- és ifjonckoromban.

- Akkor hát így kérdezem: milyen a viszonyod a szülőföldedhez?

- Ha a szülőföldjéről kérdezik a művészembert, leggyakrabban buja természeti képekkel fest szellemi környezetrajzot, a természeti táj földidézésével utal szülőföldjével kialakított szellemi viszonyának jellegére, ami természetesen az én-mitosz szerves része, s mint ilyen, tulajdonképpen a belső tájak kozmikus szféráig kavargó vízióinak kivetítése a natúrára, annak egy - az önképhez hasonlóan fokozottan sajátosságoként tálalt - szegmensére. A vágyak, a szellemi irányultságok, a választott művészi ideálok, sőt ideológiák öltének itt testet a tájban. Soha nem hallottam még olyat, hogy valaki, aki önképének megfogalmazása-kreációja során egyáltalán él a természetszimbolikával, úgy nyilatkozott volna: annak a tájnak a képe (hangulata, metafizikus kisugárzása), ahol születtem, idegen lelki alkotomtól. Pedig hát nyilvánvaló, hogy a táj, a szülőföld - ami, persze, lehet akár egy fővárosi terület is - vizuális képe vagy spirituális princípiuma nem lehet akkora hatással a mégoly szenzibi-

lis individuumra sem, hogy egész folytonosan változó (!) személyisége annak rendezőelve szerint formálódjon. Misztifikációról van tehát szó. Vagy mondjuk így: a költői képzelet empatikus kicsapongásáról.

A tájjal azonosulni vagy a tájat azonosítani - önképemmel számomra ez elfogadhatatlan: felelőletes és rég elnyűtt beszédhelyzetet jelentene. Ugyanez vonatkozik a szokásokra, a viselkedésmintákra, a szociális környezetre.

A mégoly rafináltan újrafogalmazott sztereotípiák vállalhatóságát is tagadom tehát. Az általánosságokból nem lehet érvényes önképet kreálni. Minden relatív. Az egyénre vonatkoztatva ez a relativitás majdnem mindig speciális, hiszen a hatásellenhatás függvényében, az individuum szellemi-érzéki téréidejében konstruálódik. Ami ebben a mélységesen relatív *szülőföld-egyéni lelki alkat* konstellációban általános érvényű - tehát a fölöttes kulturális alakzatok szempontjából szinguláris jelenség az adott szellemi territóriumhoz tartozó egyének kommunikációjában -, az maga is fokozottan viszonylagos, ám keresztül-kasul determinált s ugyanakkor megállás nélkül változó dolog kell hogy legyen. Ez az egymásnak ellentmondó tapasztalatokból évszázadok során egymásra rétegződött, bámulatos kohéziójú paradoxonok láncreakciója révén burjánzó, folytonosan át- meg átszűrőzött kódrendszer: a nyelv. Nem a táj nyelve, hanem a tájnyelv. A táj metakommunikatív üzeneteit is erre a nyelvre fordítom le. S egyedül így, ebbe a tájnyelvbe ágyazottan válhat a táj szülőföldemmé. A szavak, a mondat szerkezetek, a sajátos kiejtés, a részben ezek hatása alatt álló gondolkodásmód evokálja a táj szellemi képét- a szülőföldet, ahol idegenben töltött hosszú évtizedek után is megdobban a szív.

Mondhatnám hát én is, nagy sóhajtások közepette: Gömör. No de hát melyik Gömör? Az emlé-

keimben élő vagy a valóságos? A képzeletemből mindig újabb és újabb belső tartalmakat magára öltve elősorjázó, az átlényegített, a szimbólumértékű vagy a hazalátogatásaim során ezekkel a szülőföldképekkel konfrontálódó Gömör? Ez sem egyszerű kérdés. Még szerencse, hogy nem szükséges sem választ adni, sem választani. A kettő együtt van jelen. És így van ez jól.

- És legalább az emlékképeid szétválaszthatók? Azokban elkülöníthetőek az ellentétek vagy megbonthatatlan ambivalens tömböt képeznek azok is?

- Mi, európaiak, Hérakleitosz villám-hasonlata óta tudjuk, hogy sötétség nélkül nincs fényesség, a rossz nélkül identifikálhatatlan a jó. Később a keresztény mitológiába is belépnek a bukott angyalok, s az ő révükön színre lép a Gonosz mint az istenség kontrapunktja... Azt tehát pontosan lehet tudni, mi az, ami átfénylik a téren és az időn. De ez a fény sötétbe ágyazott. Igen mély sötétbe. Ezért olyan fényes ez a világosság. Éppen a kontraszt miatt. Megkísérlem ezeket az ellentéteket egy rövid térbeli-képi-hangulati szituációs gyakorlatban bemutatni.

Délre, a magyar határ felé, a som-, boróka- és csipkebokrokkal benőtt agyagdombok, a Somos, ahol egy augusztus végi késő délutánon, még valamikor a hatvanas években, somszedés közben megszületett édesapám társszerzőségével első versem. A Kárpátok utolsó földteraszán elnyúló kéttornyú falu, a futballpálya, a temető, a csűrök és a kertek alatt kanyargó Rimával, majd kelet felé haladva a Berekkal és a Balog, távolabb a Sajó torkolatával. A számos holtág, a víz fölé hajló hatalmas fűzfák, a martokon fölfutó szederbokrok között cikázó óriás szitakötők. Nyugat felől, ahová akkor még a mi új kertünk is kihordott, a Szamáras patakot övező, sással, náddal benőtt lapálya, gyerekkori csatározásaink leggyakoribb helyszíne. Északról az Akasztóhegy és a Balogvölgy fölött acélkéken derengő Alacsony-Tátra. A szomszédos csizi, cakói, görnyői, martonfali, harmaci halastavak. Az Alsó- és Felsőhóstya, a Lyuk, a Kis sor és a Nagy sor, a Kertalja, a Széles és a Széplány utca, ahová a nagyszüleim udvara is kihord, és ahol valamikor a hatvanas évek elején építkezni kezdtünk. A Vasút utcában álló régi ház udvarán a terebélyes eperfa, alatta a moha borította tizenkét méter mély kerekes kút; a cikornyás díszítésű ámbitus; az utcára és a vasútra néző négy magas ablak; az elhagyatott gőzmalomra nyíló konyhaablak. A vándorműhelyét biciklisaroglyán szállító drótos tót tört magyarságú monoton kurjongatása, a nagy szakállú sakter,

aki a vonatra menet nálunk helyezi letétbe ormótlanul nagy békebeli kerékpárját, s akivel alkalmassint nagyanyám is lelevágot egy-egy csirkét, libát. Vasárnap reggel nagyapám az udvar közepére helyezett fejőszéken ülve, lábszáron szétgombolt bricseszenben, kalapban, a karjára húzva fényesíti a csizmát a misére. Szikár anyai dédanyám közeledik a rakodó közepén tornyosuló hatalmas akác alatt, kötényében a kacsáknak tépett csalánnal vagy a vasútparton gyűjtött sóskával. Vesszőkosarában hol csipkebogyó, hol meg csiperkegomba... Aztán a megroggyant tűzfalon az elhagyatott galambdúc, a téglaközből előbújó lódarazsak, az elburjánzott lugas, gyerekkori emlékeim szétválaszthatatlanul egymásba gabalyodó dzsungele - de ez már egy későbbi kép, a kihalt, elárvult porta idejéből való. Állok a fűvel felvert, lejtős udvaron, újdonsült kassai lakos. Csupán lakos. Lakos, nem polgár. De azért már inkább kassai. Felszív a hideg tátrai szél, belekap göndör, korai deresedésre hajlamos hajamba; árnyak libbennek ki a roskatag zugokból. Egy vonat alá ugrott öngyilkos letépett fején a kiguvadt, véres szemgolyó, mellette újságpapírral letakart halom; meglebbenti a szél a címoldal mosolygós Dubcek-portróját, alatta szétmarcangolt végtagok, belső szervek roncsai, húscsapatok, legyek. A pótkocsi alá esett kerékpáros gyerek vézna, kitekert combú szelleme. A bugylibicskás bizalmatlanság, a mindig robbanásra kész spannung, neurotikus zárkózottság, a magadraultság, a gyanú, az örökös balsejtelem atmoszférája. A szilvórium és a trágalyé szagkevercse. Baltaival, körfűrészszel szándékosan levágott ujjak, a fűrészfogak mentén dióbélként szétváló agyvelő. Öklök és gőg, gránittömbbé ivott májak, kútmély szemüregekből kivillanó szemek, beretvaéles pillantások. Agydaganatban elhunyt padtársam; a január eleji temetés, ahol az osztály nevében, torkomban öklömnyi gombóccal, én mondom a búcsúbeszédet. Sirmélyi hangok, valami föld alól visszhangzó állati szűkölés; az elborult elméjű szomszédasszony nyöszörgése a kerekes kút mélyéről. Kilátástalanság és elviselhetetlen feszültség... De én már egyre inkább Kassáról látom a dolgokat, legalábbis erre törekszem. Kedélyes vagyok, lezser, de sokszor a nosztalgia is eluralkodik rajtam. Hagyom. De azért most, pozsonyiként, látom már, a hajdani baljós jelek valódi szellemi-szociális-kulturális földcsuszamlást jeleztek előre.

Idill és dili. Így él bennem Gömör. És, persze, így él bennem más is, csak éppen az arányok különbözőnek, és Pozsony felé haladva egyre gyengébbek már a kontrasztok.

- Kassára kerültél gépészeti szakközépiskolába. Miért éppen oda jelentkeztél? Annyira vonzottak a gépek?

- Azt azért nem mondanám. Sokkal inkább vonzott a város. Nem Kassa, hanem a város mint olyan. Ahol nem vagy szem előtt, ahol elvegyülsz a tömegben. A perspektívák nyújtotta termékeny izgalom és az anonimitás nyugalma. Ráadásul a „kassai ipari” akkoriban minden tekintetben a legszínvonalasabb és legkeresettebb középiskola volt nálunk. Apám igazi békebeli lakatosmester, édesanyám is a gépállomáson volt bérszámfejtő, az egzakt tárgyaknak nagy tekintélye volt a családban, no és mi egzaktabb van, mint egy gép. Szóval, teljes mellbedobással támogattak. És én is örültem, hogy végre egzisztenciálisan semlegesebb kontrasztok felé nyithatok.

- Hogyan teltek az ottani évek, milyen volt akkor az élet Kelet-Szlovákia legnagyobb városában?

- Akkor még - hetvennégyet írunk! - érezhető volt valami Márai Kassájából. Nem volt már meghatározó, jobbra csak a vasárnapi mise után a Fő utcán (az akkori Lenin utcán) korzózó ösreg polgárok múlt századi kölnivizéből derengett ez a hangulat, de a város az újonnan jöttek révén gyorsan regenerálódott, és mintegy öntudatlanul, talán-talán meg is őrzött valamit a régi értékekből. Kassa rendszerváltás utáni józan politikai állásfoglalása is azt bizonyítja, hogy ez nem pusztán illúzió. A másság iránti tolerancia és érdeklődés, az egészséges lokálpatriotizmus, a multikulturalizmus gyökérzetét nem sikerült teljesen elsorvasztani. És annak ellenére, hogy a szlovákiai magyar központi intézmények kevés kivétellel mind Pozsonyban voltak (és vannak), Kassa magyar kulturális élete mégis rendkívül gazdag volt, és nemcsak sokrétűségével hívta fel magára a figyelmet, hanem a színvonalával is. Számos országos jelentőségű amatőr csoport tevékenykedett itt akkoriban: irodalmi és kishíradók, énekkarok, néptánc csoportok, klubok. És itt működött a Thália Színpad, ahol később egy időre magam is lehorgonyoztam.

- Jövendő gépésztechnikusként hogyan kerültél kapcsolatba a színpaddal?

- Tizenöt évesen még nincs kialakult jövőképe az embernek. Nekem legalábbis nem volt. Az iskolát csak ugródeszkának tekintettem, ürügynek, aminek révén olyan helyzetben tudhattam magamat, hogy saját felelősségemre bármivel megpróbálkozhatom. Már szeptemberben beállítottam egy edzőterembe, ahol jobbra a testépítők, balra

a súlyemelők izzadtak az acélhengerek alatt. Napokig kerülgettem az épületet, de amikor végre erőt vettem magamon és bekopogtam, hogy a kulturisztikai szaklapokban látott muszklikra tegyek szert, az ajtó zárva volt. Átmentem hát szembe, a súlyemelőkhöz, és ott ajánlkoztam. Rögvest ki is próbáltak, mit bírok, százöt kilónál ijedt meg az edző, hogy elfelejtették rám adni a derékszíjat. Sokáig üzengettek, hogy nekem ezt kell csinálnom, de engem már másnap eltérítettek, egy kishíradóba jöttek toborozni, s rendkívüli empátiás képességről téve tanúbizonyságot, egy érett miniszoknyás szépséget küldtek egyenest az osztályba, hogy a majdnem kizárólag fiúkból álló hallgatóságnak ecsetelné a vers- és prózamonádás, valamint a színjátszás szépségeit. Mondanom sem kell, Thália formás papnője olyan elementáris hatást gyakorolt a kultúrára éhes kamaszosztályra, hogy tizenvalahányan rögvest a színi pályában ismertük fel szellemi kibontakozásunk optimális terénümát. Fokozatosan aztán rájöttünk, nem csak a papnőkről szól a dolog, sokan le is morzsolódtak, de én kitartottam. Szép Szó volt a kishíradó neve, és valóban szép sikereket arattunk, de a hangsúly nem is annyira az aratáson, hanem inkább a vetésen volt. Háromnegyed évbe is beletelt, amíg egy-egy új inszenzációval előrukkoltunk, pedig minimum heti két-három kemény próbával készülünk, és minden próbánk előtt néptánc- és balett-elemekre épülő bemelegítő edzéseket, légzés- és beszédtechnikai gyakorlatokat végeztünk. Tehát nemcsak a romantikus lelkesedés, nemcsak a profizmusról való ábrándozás, hanem a kemény, cél tudatos és felelősségteljes munka is jellemezte a csoportot. Ugyanakkor mégis a kreativitás számított a legmagasabb értéknek; ám csakis a szorgalommal ötvözött állapotában. Tulajdonképpen ebből az akkortájt kialakult kemény hivatástudatból meríték ösztönzést és könyörtelen precizitásra való elzántságot mostani munkámhoz is. Mindezért a Gágyor házaspárt illeti köszönet. Nélkülük talán rimaszécsi bicskás gyerek maradok.

- De verset azért már korábban is írtál...

- Írtam, persze hogy írtam. Mint sokan mások is. Szeretelen, fellengzős strófákat. Sokszor csak apró karcokat, meglátásokat, természeti képeket, reflexiókat, aforizmaszerűségeket vettem papírra, gondolom, kevés eredetiséggel. Meg kellett engem hajtani, hogy némi karakterre tegyek szert. Még szerencse, hogy kifejezetten szerettem, ha rövid gyepelőre fognak. Persze, csak akkor, ha volt célja a hajtásnak, és ha szerettek is azért, amit szerettem csinálni.

- Tehát elsősorban önfegyelemre volt szükséged ahhoz, hogy idővel a versírásban is sikereket éj el.

- Ez kétségtelenül meghatározó momentum volt. Meg aztán, persze, némi műveltségmorzsát is fel kellett csipegetnem. Ám volt itt még valami, ami nem kevésbé fontos. Ezt a segítséget a versmondástól kaptam. Magától a versmondástól is, de még inkább attól a módszertől, amellyel az elmondandó verseket, mintegy empátiagyakorlatként, magamévá tettem. Azt találtam ki, hogy az adott költeményeket lefordítom a magam nyelvezetére, a magam képi világára, hogy átköltöm őket a saját szavaimmal. Halva született ötletnek, hajánál fogva előráncigált, művi és életidegen didaktikai módszernek tűnhet a dolog, olyan izzadságszagú elképzelésnek, amelyeknek kiapadhatatlan forrásai a modern színház-teoretikusok. Én valahogy mégis rákaptam az ízére. S ahhoz, hogy magamhoz szelídíthessem ezeket a verseket, végére kellett járjak a szövevényes belső összefüggéseknek, fel kellett térképeznem az egyes szavak, képek asszociációs bázisát, felismernem az elhallgatások dramaturgiai szerepét, a sorok között vibráló feszültség forrását. És hát mivel mindezt a versmondás végett csináltam, közben fokozottan figyeltem a vers zeneiségére, a lehetséges intonációkra. Tulajdonképpen máig ez maradt a módszerem. És ami az egészben - látszólag! - a legfurcsább: saját verseimből végül ez a módszer segítette kiebrudalni az epigonságot.

- 1978-ban a kassai Thália hivatásos színésze lettél. Ebből arra következtek, akkoriban még a színház volt számomodra fontosabb...

- És még azután is, nagyon sokáig. Érettségi után átballagtam az ipari régi tornatermébe, amit valamikor a hatvanas évek végén építettek át színházzá, és megcsináltam a felvételi vizsgát. A Szép Szóval gyakran próbáltunk itt ezt megelőzően, a kassai bemutatóinknak is általában ez volt a helyszíne, az iparista irodalmi színpaddal is ezeket a deszkákat koptattuk, és minden iskolai rendezvényen itt mondtam verset. Az első évadban az egyedüli hivatalos profi voltam a Szép Szó holdudvarából. Aztán egy évre rá be kellett rukkolnom. Mire két év múlva leszereltem, Gágyor Péter volt a Thália rendezője, Szigeti László pedig - aki ma a Kalligram Kiadó igazgatója és tulajdonosa - a színház dramaturgja. De többen is vagyunk kalligramosok, akik az akkori Tháliában már együttműködtünk. Sajnos, mint ahogy a nyolcvanas évek Csehszlovákiájában minden életképes dolog, ez is csúfos véget ért. Elbocsátások, peres-

kedések, és a pereket követően felmondások lettek belőle. Én az utolsó körben, nyolcvanhárom ószén távoztam. Felsőfokú végzettségem nem volt, hiába jelentkeztem időközben többször is színművészetre, a pártsejt még a felvételre sem engedett el. Egyszer elmehettem felvételizni Prágába - dramaturgia szakra, cseh nyelven, a színház ajánlása nélkül. Egy Oldrich Danék-darab elemzése volt a belépő. Megírtam, és meghívtak a szóbelire, de ott természetesen elvéreztem. Így hát értelmiségi egzisztencia nélkül maradtam.

- És az írás?! Akkorra már megjelentek a lapokban első verseid.

- Hát igen. Csak éppen az olyan kezdő „auto-didakta költők” számára fenntartott státusok, amilyen én is voltam, a kazánházak környékén voltak fellelhetők. De én még ennél is lejjebb csúsztam. Néhány hónapig a diószegi cukorgyár kazánháza alatti pincében hűtöttem az izzó salakot. A nyolcvannégyes évben pedig a kassai vasgyár kokszolójában voltam helyettes gépész. Nyolcvanöt elején három hónap Pozsony, ahol az Egyetemi Könyvtár gépészét helyettesítettem. Aztán a tavasz végi, nyári szezonban a domicai cseppkőbarlangnál voltam fényképész. Lefényképeztem a buszokkal érkező turistacsoportokat, és egy óra elteltével, amikor kijöttek a barlangból, már a kész fotókat árultam. Az azt követő őszi-téli szezont pedig a gombaszögi barlang melletti turistaközpontban hűtöttem ki, éjjeliőrként. A faházakban nem volt fűtés, így hát a vendégekkel nem volt gondom, ültem a főnök meleg irodájában, az íróasztalon telefon, írógép, a mögöttem lévő helyiségben megvetett ágyak. Hajnalig írtam, olvastam, meg a vadmacskákat etettem szalonnabőrrel. Nyolcvanhat tavaszán aztán véglegesen felkerültem Pozsonyba. Megint az Egyetemi Könyvtár gépésze lettem. Állandó szerződéselem volt már, három és fél évet becsülettel le is húztam a kétmillió könyv között. Egy köpésre volt a Mihály kávéház, ahol a belvárosi elit értelmiség gyülekezett és nagy-sok sörökkel körülbástyázva váltogatta a rendszert. Aztán a fordulat előtt egy szűk évvel még egyszer otthagytam az Egyetemi Könyvtárat, hogy egy kültelki építkezésen lehessen éjjeliőr.

- De ezzel párhuzamosan már az Iródia-csoport is megkezdte tevékenységét. Kik hozták létre az Iródiát, és mi volt a céljuk?

- A CSEMADOK (a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete) érsekújvári kultúrházának valami csoda folytán a tölem egy évvel fiatalabb, tehát akkortájt még igencsak fiatal Hodossy Gyula lett az igazgatója. Gyuszi maga is

verseket írogatott, és mivel sok hasonló érdeklődésű fiatal ismert, hát gondolt egyet, írt egy körlevelet, és meghívott bennünket egy találkozóra. Mindnyájan elcsodálkoztunk, mennyien gyűltünk össze, és hogy milyen komolyan vesszük magunkat. Volt, amikor jóval száz fölött volt a megjelentek száma, és ezek közül legalább félszázan forgatták a tollat valamilyen szinten. A jelenlevők írásaiból három év alatt több mint egy tucat Iródia-füzet született. Én a diószegi cukorgyárból érkeztem először az Iródiára, de a zsebemben lapult már egy biztató válaszlévlé, amit versküldeményem értékelése gyanánt Grendel Lajostól kaptam, aki Balla Kálmánnal és Karsay Katalinnal együtt az Iródia-találkozók és -füzetek nesztorának-lektorának szerepét is vállalta. Nagy őrjengések és lassú erjedés, fontoskodó viták és csigatempójú araszolgatás előre, de egyszerű bulik és bensőséges beszélgetések is. Aztán nemsokára összerázódott egy közel húszfős élcsapat, akik Iródia Fórum alcímen a negyedévente megrendezett nagytalálkozók közötti időszakokban is összejöttek különböző helyszíneken. Esztétika-központúságot, apolitikusságot hirdettünk, és az őskonzervatív kisebbségi váteszirodalom képviselőinek vádjaira a még ma is érvényes Kosztolányi-mondattal válaszoltunk: „Az elefántcsonttorony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda.” Nyolcvanhat nyarán mégis betiltották az egészét. Azóta sem tudjuk, ki volt a kezdeményező. A jól végzett munka után mindenesetre kárörvendőn dörzsölhették a tenyerüket!

De mi csak röhögünk a markunkba. Nem mondhatnám, hogy különösebben megviselt a dolog. És ez éppen az apolitikusságunkból adódott. Abból, hogy ki nem állhattuk és fölöttébb nevelésnek találtuk a szervezeti kereteket, az alapszabályzat-módosításokat, az ügyrendi vitákat meg az egész irodalmi bürokráciát. Az irodalmi életben nem működőképes sem a diktatúra, sem a demokrácia. Az írók között spontánul jön létre a hierarchia. Nem lehet szavazás tárgyává tenni, ki mennyit ér. Azt érezni kell. És a java író érzi is, és tiszteletben tartja a természeti törvényeket. Ebbe még a kritika sem tud érdemben beleszólni. Az is csak önmagáról beszél, nem a műről, s legfeljebb a népszerűség, az ismertség megalapozásában lehet szerepe. De hát ezek talmi dolgok. Kicsit is bölcs tollforgató ilyenekre nem ad. A művészetben - a technikai civilizációval ellentétben - a fejlődés mítosz ugyanúgy tarthatatlan, mint bármiféle más linearitás. Nincs út, nem tartunk sehová, csupán csak változunk. Változunk, hogy frissek, akciókészek, folyékonyak maradjunk. És a reflexiók ír-

nyába mozdulunk el. És ugyan *hic et nunc* érzékünk és érzékeltetünk, s mind tartalmilag, mind formailag igyekszünk jövőképeket felvázolni, távlatokat nyitni, ám saját kultúrkörünk hagyományainak szellemi burája alól képtelenek vagyunk kilépni. A gondolkodásmódot csiszoljuk tehát, nem a konkrét gondolatokat. Nem az előre kijelölt, meghatározott cél felé vezető utat járjuk, csupán az események, a változások után kullogunk, próbáljuk megismerni, az emberi tudat dimenziójában ábrázolni a körülöttünk levő káoszt, ami talán egy magasabb szervezetségű rend része, egy átfogóbb rendszer véletlen halmaza. Az alkotó léttől való érintettségének foka, a szöveg erőssége, izzása, érzékletessége, a gondolkodásmód, a stílogika sajtószerűsége a döntő. Tehát a szépség. Amikor a művészi pálya lehetősége körvonalazódik az ember előtt, el kell döntenie, lineárisan, anyagilag vagy szellemi-metafizikai értelemben akar-e gyarapodni. Ha nem képes lemondani bizonyos társadalmi szerepkörökről és a hozadékukként kaszsirozható materiális javakról és a hiúságot legyező külsőségekről, jobb, ha a lantot szegre akasztja, és fölösleges terhétől megszabadulva, immáron kackiás léptekkel indul útnak, hogy valamely szószék köré odafontoskodja magát. Tsúszó Sándor halhatatlan érvényű aforizmájával szólva: „Habár a szépben van az ép, ámde a rútban van az út.” Ezért hát az igazi író nem tart sehová, csupán szemlélődik, és senkit sem terel vagy ösztönöz erre vagy amarra masírozni, és magáért a menésért, a haladásért lelkesedni.

- Ehhez képest meglehetősen mozgalmas életutad volt. A rendszerváltás után merre vetted az irányt?

- Változatosság híján valóban sosem voltam. Kilencven előtt azonban nagyjából kényserpályákon mozogtam. Később pedig választott pályám kényszerített - saját relációmban talán azt is mondhatom: remélem, előbbre. Az Irodalmi Szemle élére frissen kinevezett Grendel Lajos kilencven eleji felkérése adott rá lehetőséget, hogy civil egzisztenciámat irodalmi közegben építhessem ki. A nyolcvanas évek második felében két verseskönyvem jelent meg, a rendszerváltás utáni tíz évben pedig egy vers- és egy esszékötetem. Tíz év szerkesztői múlttal a hátam mögött mégis úgy látom, ez az életmód a korábbiaknál effektívebbnek bizonyult szellemi pallérozódásom ütemének felgyorsítására.

Két évet húztam le a Szemlében. Aztán kilencvenkettő júniusában beindult a Kalligram, mármint a folyóirat, aminek mi, korábbi szemlések lettünk a szerkesztői. Anyahajónk, a Kalligram Kiadó egy

évvel korábban jött létre, és akkorra már kijöttek az első könyvei. Két évre rá, kilencvennégy júliusában pedig átvettem Grendeltől a lap főszerkesztőségét, és azóta ez a munka képezi szellemi tevékenységem gerincét.

- A Kalligram nem kíván a szlovákiai magyar irodalom szócsöve lenni, nyilatkozta egy korábbi interjúban. A koncepció tekintetében némi támpontot ad a folyóirat alcíme: „Művészet és Gondolat”. Hogyan fogalmazná meg a lap készítésével, tartalmával kapcsolatos legfontosabb elképzeléseket?

- Először is, véleményem szerint a szlovákiai magyar irodalom sem sajátosságai, sem hagyományai révén nem különbözik meg oly mértékben a magyar irodalomtól, hogy autonóm kulturális formációként kezelhetnénk. A szlovákiai magyarok lakta terület tájegységként sem egységes, így hát a szlovákiai magyar írók műveiben még csak egy bizonyos tájnyelv logikája sem érvényesülhet. És egyedül az itt született magyar nyelvű irodalomra jellemző más szubkulturális jegyek sem mutatathatók ki. A szlovákiai magyar valóság ábrázolása mint ismérv szintén nem általános. A témakör önmagában különben sem lehetne irodalomszerző erő és a belső szellemi kohézió bázisa. Nincs tehát egy olyan öntörvényű, minden tekintetben sajátos szlovákiai magyar irodalmi kánon, amelynek hangzatait szócsöbe irányítva erősíthetnénk fel. Van azonban néhány egészen kiváló, a magyar irodalom, sőt a világirodalom egyetemében is számottevő alkotónk. És vannak tehetséges, nagy reményeket keltő fiatal íróink. Az ő műveik természetesen nagy hangsúlyt kapnak a lapban. És mivel a Kalligram nemcsak Szlovákiában vásárolható meg, hanem Magyarországon is - sőt, korlátozott példányszámban ugyan, de az anyaországon túlra is eljut -, jelentősnek mondható a szellemi exporttevékenységünk. Ami pedig az importot illeti: az összmagyar irodalomnak szintén a legjavát igyekszünk elérhetővé tenni a szlovákiai magyar olvasó számára. A hazai szerzők így egy nagyobb kontextusban, rangos kortársaik társaságában jelenhetnek meg, amely szerkesztési elv az irodalompolitikai indíttatású, mélyen ideologikus elkülönítés és egy köldöknéző, belterjes értékítélet erőltetésének évtizedei után a mesterségesen meghúzott szellemi határok programszerű ignorálását jelenti. Ez az egyik szint. Másik célunk a szomszédos kultúrák közötti anyagcsere-folyamatok elősegítése, és e tekintetben természetesen a szlovák és a cseh irodalom áll figyelmünk homlokterében. (Kiadónk hat éve már ezeken a nyelveken is nagy

számban jelentet meg könyveket, és három éve egy szlovák nyelvű folyóiratot is kiad.) De nem hiányzik a világirodalom sem a kínálatból. S ami még fontos: az irodalmat a legszélesebb értelemben fogjuk fel - a szépirodalmi, irodalomtörténeti, irodalomelméleti munkák és irodalmi kritikák mellett nagy gyakorisággal közlünk például filozófiai, történelmi, politológiai, képzőművészeti tárgyú írásokat, elsősorban esszéket. Az egyes témaköröket igyekszünk több oldalról megvilágítani, párhuzamokat és eltéréseket felmutatni, pró és kontra véleményeket egymás mellé állítani, nézőpontokat ütköztetni. Ez a törekvésünk egyre gyakrabban tematikus lapszámok összeállításában jut érvényre. Véleményünk szerint a Művészet (ide soroljuk a szépirodalmat is!) és a Gondolat - tehát az egzakt módszerekkel vizsgálódó diszciplínák gyökeresen eltérő megismerésmódja nem teszi eleve lehetlenné érdemi kommunikációjukat. Ellenkezőleg: atomizálódó korunkban épp ezen távoli szellemi termékcsoportok egy vérkörbe kapcsolása - egymás mellett szerepeltetése - kecsegtet a legizgalmasabb felismerésekkel. Pontosabban: a legaktuálisabb interdiszciplináris (és egyetemes) kérdések felismerésével.

Hát körülbelül ezek a szerkesztés vezérelvei. A gyakorlat, persze, sohasem képes lépést tartani az elméletek kreatálásában önfeledten szárnyaló képzelettel...

- Van-e szerepe a pozsonyi légkörnek kiadói-szerkesztői stratégiátok formálódásában? Egy másik szlovákiai vagy közép-európai városban is hasonló szellemiségű fórumra ért volna a Kalligram?

- Én úgy vélem, igen. A mai Közép-Európában szinte mindenütt a „levegőben van” az az értelmiségi életérzés, az a szemlélet, ami a Kalligram koncepcióját áthatja és formálja; mi sem bizonyítja ezt jobban, mint szerzőink névsora. A nemzeti elit munkáinak egyre jelentősebb részében a történelem átértékelésére, a nemzeti sérelmek higgadt újraértelmezésére, a romantikus felhangok kiiktatására kerül a hangsúly. Ezekben a körökben az önkritikus hangvétel - és nem a szintén romantikus önostorozás! - hovatovább a hitelesség ismérvévé válik. A másik féllel szembeni empátia vagy legalábbis az erre való őszinte törekvés szintén terjedőben van. Mintha csak - velünk együtt - majd minden szerzőnk azt a Karinthy-parafrazist mormolgatná alkotás közben, hogy „Minden másképpen is van!”

Más kérdés, hogy egy ilyen szellemi magatartásforma meghonosítására tett kísérletnek nem

mindenhol kedvezőek a feltételei. Pozsony e tekintetben valóban rendkívül alkalmas közegnek bizonyult. Először is, az eleve többnyelvű város nemzetiségi összetétele nem csak a huszadik század folyamán változott meg néhányszor egyik napról a másikra; ez máshol is megtörtént. A hol néhány hónapig, hol meg néhány évig tartó országgyűlések alkalmával Pozsony nemzetiségeinek számaránya egy évtizeden belül néha kétszer-háromszor is alapvetően átalakult. Tehát a kultúrák migrációjának történelmi előképe is van Pozsony történetében. Másodsor: a város hármassá, sőt, kevés híján négyes határon fekszik, és közvetlenül határos az Európai Unió egyik tagállamával. Harmadsor: a szlovák értelmiségi elit egy része a keleti orientáció rémével fenyegető nemzeti nacionalizmust a legliberálisabb eszmék hangoztatásával, terjesztésével és gyakorlati megvalósításának szorgalmazásával igyekszik ellensúlyozni. Ezen eszmék az adott közegben az újdonság erejével hatnak - és egybeesnek az EU-csatlakozás követelményeivel. És két nem kevésbé fontos mellékkörülmeny: a kiadót egy olyan nemzeti kisebbség értelmiségije alapították, melynek a kilencvenes évek legszélsőségeiben nacionalista-protekcionalista kulturális eröppolitikája közepette is voltak az ország határain kívül természetes anyagi és szellemi erőforrásai. És végül (de nem utolsósorban): az eszmerendszerek közötti állófrontok, az aligha kikerülhető besoroltatás a közép-európai többségi társadalmak értelmiségeinek ilyen kezdeményezéseit valószínűleg megbénítaná vagy idővel eredeti céljaitól eltértené és elveitől megfosztaná, míg a kisebbségben, különösen a szlovákiai magyarhoz hasonlóan még az acsarkodás, az irigykedés terén is kómás jeleket mutató kisebbségi közösségben élő kíváncsi és tetterre kész értelmiségi tulajdonképpen szelárnnyékban van, és mobilis, kis létszámú szellemi szabadcsapatával komolyabb retorziók veszélye nélkül szervezheti kulturális partizánakcióit a körkörös védelemre berendezkedett többségi székértáborok felbomlaltása érdekében. És ami további előnyt jelent: minden környező többségi társadalom majd' minden székértáborából számíthat dezertőrök vagy legalábbis szimpatizánsok jelentkezésére, olyanok megjelenésére, akik szeretnének már kiszállni a ringlispiárból, amire sokszor nem is önszántukból ültek fel, csak hát nem szerettek volna fekete bárányokként vagy kiátkozott rebellisekként kóvályogni az ideológiai frontok közötti tűzvonalban. És ekkor feltűnik a láthatáron, sőt azon valamicskével túl, de azért elérhető távolságban - egy szuverén, ideológiáktól mentes fórum, ahol hajdani ellenfelé-

vel is szóba elegyedhet és neurózisba hajló veszélyeztetettség-érzetétől - jaj! nehogy rosszat mondjak, nehogy felfigyeljenek rám! - megszabadulva sütkérezhet a független „szellem napvilágánál”. Nagyon gyakran érzékelek ilyen felszabadultságot a Kalligramba ellátogató anyaországi magyar írók részéről éppúgy, mint a csupán kétsaroknyi távolságból, de a saját belharcaik nyomasztó világából érkező szlovák írók részéről. Néha olyan benyomásom van, mintha egy szellemi vámszabad övezetben épült volna fel a szerkesztőség.

- Ez ideális helyzetnek tűnik... Ebben a légkörben az olyan lelki alkatú ember, mint te, nyilván könnyen feltalálja magát és - megtalálja önmagát. Ráadásul tizenöt éves korodtól, tehát mintegy huszonhat éve városon élsz, és annak is immár másfél évtizede, hogy a szlovák fővárosba költöztél. Mégis megkérdem: teljes értékű - úgy értem tökéletesen asszimilálódott - nagyvárosi polgárnak érzed-e magad, s ha igen, hogyan viszonyulsz gömöri gyökereidhez, hajdani identitásodhoz?

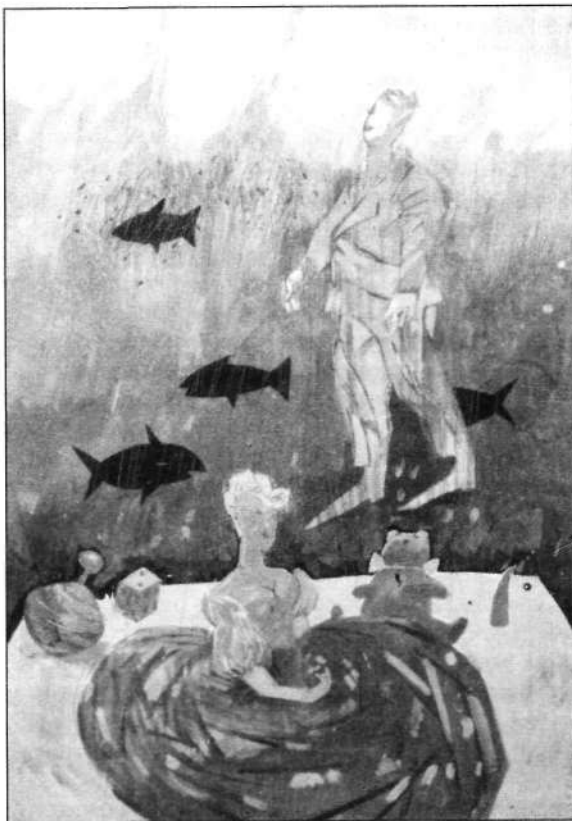
- Ami az ideális helyzetet illeti: ...valóban, ...valóban van itt a mi helyzetünkben valami ideális is. Lehetséges azonban, hogy az éremnek ezt az oldalát a kelleténél jobban kiszíneztem. És nem beszéltem a másik oldaláról. Pozsony bizonyos tekintetben még mindig egy nagy falu, ahogyan szlovák barátaink mondják: a legnagyobb szlovák falu. Túlnyomórészt első és másodgenerációs betelepültek vagy egyenesen falusi, kisvárosi születésű lakosok alkotják. Az értelmiséget is. Az első nagy, e századi nemzetiségi átrendeződés az első világháború utáni években ment végbe, amikor a magyar értelmiség egy része - az impériumváltás miatt egzisztenciáját veszélyben érezve - önként távozott; helyüket elsősorban az ún. „csehszlovák nemzet” nagyobb politikai és kulturális tökével rendelkező etnikuma, a cseh töltötte be, de természetesen a betelepülő szlovákok száma is megnőtt. Aztán a harmincas évek végén Tiso fasiszta államának Pozsony lett a fővárosa, így hát újabb szlovák betelepülési hullám indult meg. Negyvenöt után az eredetileg német többségű város német ajkú lakossága szinte maradéktalanul a kitelepítések áldozatául esett. A magyar polgároknak is csak akkor volt esélyük megúszni a kitelepítést, ha - a kor hivatalos ideológiája szerinti szóhasználat - „reszlovakizáltak”. Az ötvenes évektől aztán megindult a város elképesztő mértékű mesterséges felduzzasztása. Gyárak épültek és lakótelepek nőttek ki a földből. Pozsony lakosainak száma

három évtized alatt a háromszorosára nőtt. A betelepültek viszont leginkább a lumpenproletariátust gyarapították. Még a falu megnevezés is eufemizmus, merthogy a falunak is meglehet - és ahol tűzzel-vassal ki nem irtották, meg is van - a maga sajátos szellemi aurája. A mai Bratislava-Pozsony azonban olyan kulturális olvasztótégely, amilyen évszázadokkal ezelőtt Presburg-Posonium is lehetett. Nehéz itt valamiféle kontinuitásról beszélni. Viszont épp ezért lehet ez a mai Pozsony Közép-Európa legvegyesebb, legidegesebb, s egyszerűs mind talán legizgalmasabb és legreményteljesebb nagyvárosa.

Tehát korántsem valami készbe toppantam én be, amikor idejöttem. A felhalmozódási, a növekedési folyamat csak a közelmúltban torpant meg, s csak mostanában kezdenek összeérni az ízek. S ebben a pácban már én is benne vagyok, a magam összes titkával, idegenségével. Nyakig benne vagyok.

Aztán van az emberi léleknek egy olyan szeglete, amelyben sem Gömör, sem Kassa, sem Pozsony, sem egyéb mély gyökerű hatás nem különül el, hanem egyetlen roppantul erős, absztrakt létér-

zéssé... tisztul. Tisztul, mert leveti konkrét szituációkhoz kötődő figurativitását, kívül helyezkedik a kulturális és a történelemtudaton, a társadalmi idő linearitásán, közösségi kötetmeken, egyéni elkötelezettségeken, az individuuum életterén. De semmi sem veszik el! Éppen így képes minden megmaradni. Az érzeteknek, a percepcióknak, az élményanyagoknak akkora „mennysisége” ez, hogy a kritikus tömeg fizikáját lépteti érvénybe. Magába roskad, apró golyóvá sűrül, mely tömegvonzásával saját fényét is visszaspantja, s csupán gravitációs erőtere révén ad jelet magáról. Ez az erőter növi be, tölti ki a szavak, a sorok, a mondatok közeit. Ez rántja egymáshoz a látszólag távoli fogalmakat. E nélkül a legprecízebben konstruált verstest is pusztán meddő formai alakzat. Hiába babráln rajta az empátia, nem hatolhat beléje, mert nincsen benne beljebb. Csak abban lehet bízni, hogy a Somos-oldal, az az augusztus végi késő délután meg a többi érzelmi lobbanás is mind-mind részévé válik annak az egésznek, ami mind-egyre nagyobb, vonzóbb egészek részévé törpül. Különben semminek sem lenne értelme. Legalább is ezen a véletlen halmazon belül.

Eszik Alajos • Aquarium